

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Психологія

Том 32 (71) № 2 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

Кочубинська Т.М.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ Я-КОНЦЕПЦІЇ
УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ.....1

Петяк О.В.

МЕТАФОРИЧНІ АСОЦІАТИВНІ КАРТИ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ
КОНСУЛЬТУВАННІ КЛІЄНТІВ ІЗ СЕКСУАЛЬНИМИ ЗАПИТАМИ.....8

Садова М.А.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМИ ВИДАМИ ОБДАРОВАНОСТІ:
АКАДЕМІЧНА, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА, ТВОРЧА, ЛІДЕРСЬКА..... 14

Степаненко Л.В.

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ КОПІНГ-ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ
ТА АДАПТИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ..... 21

Ткаченко О.А.

СУЧАСНИЙ ЕТАП ГЕНЕЗИСУ УЯВЛЕНЬ ПРИРОДНИЧИХ НАУК
ПРО СВІДОМІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ІНТЕГРАЦІЇ В КУРС
ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....26

Чайка Г.В.

ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ ТЕСТУ АВТОНОМІЇ-ПРИВ'ЯЗАНОСТІ.....31

ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ

Левицька Л.В.

КОРЕКЦІЯ НЕРВОВО-ПСИХІЧНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ
ЗАСОБАМИ М'ЯЗОВОЇ РЕЛАКСАЦІЇ..... 36

Паловські Ю.О.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРЕДИКТОРИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ
ТА ЗАЛУЧЕНОСТІ В РОБОТУ В КЕРІВНИКІВ БІЗНЕСУ..... 42

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Бессараба О.Ю.

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ДЕЗАДАПТОВАНОСТІ
УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ.....50

Василенко І.А.

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У МЕНЕДЖЕРІВ
РІЗНОГО РІВНЯ УСПІШНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ.....57

Губеладзе І.Г.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СІЛЬСЬКИХ І МІСЬКИХ ЖИТЕЛІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ТЯЖІННЯ ДО БІДНОСТІ.....62

Дроздов О.Ю.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРЕДСТАВНИКІВ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ ЩОДО COVID-ПАНДЕМІЇ..... 68

Клочко А.О. ІННОВАЦІЙНІ СТИЛІ УПРАВЛІННЯ ЗА КРИТЕРІЄМ «СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ»: ЗВ'ЯЗОК З ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ОСОБИСТОСТІ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ.....	74
Леонова І.М. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ПЕРЕЖИВАННЯ ПОЧУТТЯ САМОТНОСТІ РЕЛІГІЙНИМИ ЖІНКАМИ ТА ЖІНКАМИ, ЯКІ НЕ СПОВІДУЮТЬ КОНКРЕТНУ РЕЛІГІЮ.....	79
Лящ О.П. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ДЕЗАДАПТОВАНOSTІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ МИРНОГО ЖИТТЯ.....	85
Панченко В.О. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ УСТАНОВОК СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	90
Субашкевич І.Р., Сеньків Х.Т. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА.....	95
Цьомик Х.Б. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОЇ ЗНАЧУЩОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ.....	102
Ярмольчик М.О. АГРЕСІЯ ТА ТРИВОЖНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ВИБОРУ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ДЕКОМПРЕСІЇ.....	109
ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ	
Батечко Д.П., Козирод В.А. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРЯННЯ ФУТБОЛІСТІВ У СПОРТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	115
Батечко Д.П. ОБЛІК ОСОБЛИВОСТЕЙ ТИПІВ ТЕМПЕРАМЕНТУ І ВЛАСТИВОСТЕЙ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ У СПОРТСМЕНІВ (НА ПРИКЛАДІ ФУТБОЛУ І ЛЕГКОЇ АТЛЕТИКИ).....	119
Вавілова А.С. ВПЛИВ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	123
Комар Т.О. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВНУТРІШНЬОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ УЧАСНИКІВ АТО/ООС	129
Лапіна М.Д. ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНИХ КОМПОНЕНТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	135
Левус Н.І. МОДЕЛІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ЗАЛЕЖНО ВІД РІВНЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВЧИТЕЛІВ.....	141
Лопуга Г.В., Михайленко Ю.М., Решетилова В.М. ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ ПСИХОМОТОРНИХ ПОКАЗНИКІВ СПОРТСМЕНІВ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ЧИРЛІДИНГОМ, ХУДОЖНЬОЮ ТА ЕСТЕТИЧНОЮ ГІМНАСТИКОЮ.....	147

Погрібна А.О., Яценко О.А. КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ.....	151
Предко В.В. РОЗВИТОК ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВНА ПСИХОЛОГІЧНА УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	157
Скрипник Т.В., Мартинчук О.В. АЛГОРИТМ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	163
Чайка І.В. МОДЕЛЬ ВПЛИВУ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	169
Чобанян А.В., Колишкіна А.П. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	177
ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ; ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ	
Алексєєнко Н.В. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ФАКТОРАМИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	183
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	196

CONTENTS

GENERAL PSYCHOLOGY, HISTORY OF PSYCHOLOGY

Kochubynska T.M.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE SELF-CONCEPT
OF THE PARTICIPANTS OF THE JOINT FORCES OPERATION..... 1

Petyak O.V.

METAPHORICAL ASSOCIATIVE CARDS IN PSYCHOLOGICAL
COUNSELING OF CLIENTS WITH SEXUAL REQUESTS..... 8

Sadova M.A.

IDENTIFICATION OF STUDENTS WITH DIFFERENT TYPES
OF GIFT: ACADEMIC, INTELLECTUAL, CREATIVE, LEADER..... 14

Stepanenko L.V.

PECULIARITIES OF INTERRELATION BETWEEN COPY-PROTECTIVE
MECHANISMS AND ADAPTIVE PROPERTIES OF PERSONALITY..... 21

Tkachenko O.A.

THE MODERN GENESIS OF IDEAS OF THE NATURAL SCIENCES
ABOUT CONSCIOUSNESS AND PROBLEMS OF THEIR INTEGRATION
INTO THE GENERAL PSYCHOLOGY COURSE..... 26

Chaika G.V.

TRANSLATION INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE
THE AUTONOMY-CONNECTEDNESS SCALE..... 31

PSYCHOLOGY OF LABOUR

Levytska L.V.

CORRECTION OF NERVOUS AND MENTAL TENSION
BY MEANS OF MUSCLE RELAXATION..... 36

Palovski Yu.O.

PSYCHOLOGICAL PREDICTORS OF EMOTIONAL BURNOUT
AND JOB INVOLVEMENT IN BUSINESS MANAGERS..... 42

SOCIAL PSYCHOLOGY; PSYCHOLOGY OF SOCIAL WORK

Bessaraba O.Yu.

STRUCTURAL COMPONENTS OF MALADAPTATION
OF PARTICIPANTS OF ANTI-TERRORIST OPERATION..... 50

Vasylenko I.A.

FEATURES OF VALUE ORIENTATIONS OF MANAGERS
OF DIFFERENT LEVELS OF SUCCESS IN BUSINESS..... 57

Hubeladze I.H.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF ECONOMIC
CONSCIOUSNESS OF RURAL AND URBAN RESIDENTS WITH
DIFFERENT LEVELS OF PSYCHOLOGICAL TAX..... 62

Drozdov O.Yu.

FEATURES OF SOCIAL REPRESENTATIONS TOWARD
THE COVID PANDEMIC AMONG THE REPRESENTATIVES
OF THE PSYCHOLOGICAL COMMUNITY 68

Klochko A.O. INNOVATIVE MANAGEMENT STYLES FOR THE CRITERION «PERSONALITY DIRECTION»: COMMUNICATION WITH ORGANIZATIONAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY OF EDUCATION MANAGERS.....	74
Leonova I.M. PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL FACTORS OF EXPERIENCE OF LONELINESS BY REGIONAL WOMEN AND WOMEN WHO DO NOT CONFESS A SPECIFIC RELIGION.....	79
Lyashch O.P. SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PROBLEMS IN ADAPTATION OF MILITARY SERVANTS IN THE CONDITIONS OF PEACEFUL LIFE.....	85
Panchenko V.O. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MARRIAGE AND FAMILY ATTITUDES OF STUDENT YOUTH.....	90
Subashkevych I.R., Senkiv K.T. SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DOMESTIC VIOLENCE.....	95
Tsomyk K.B. THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF EMOTIONAL SIGNIFICANCE IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE.....	102
Yarmolchuk M.O. AGGRESSION AND ANXIETY AS DETERMINANTS FOR CHOOSING COPING STRATEGIES IN THE MILITARY DURING DECOMPRESSION.....	109
PEDAGOGICAL AND DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY	
Batechko D.P., Kozirod V.A. STUDY OF THE PECULIARITIES OF MANIFESTATION OF PROFESSIONAL BURNOUT OF FOOTBALL PLAYERS IN SPORTS ACTIVITY.....	115
Batechko D.P. TAKING INTO ACCOUNT THE FEATURES OF TEMPERAMENT TYPES AND PROPERTIES OF THE NERVOUS SYSTEM IN ATHLETES (FOR EXAMPLE, FOOTBALL AND ATHLETICS).....	119
Vavilova A.S. THE INFLUENCE OF PARENTAL EDUCATION STYLES ON THE ANXIETY LEVEL OF PRIMARY SCHOOL PUPILS	123
Komar T.O. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTRAPERSONAL CONFLICTS OF ATO-JFO PARTICIPANTS.....	129
Lapina M.D. FORMATION THE MOTIVATIONAL AND VALUE COMPONENTS OF FUTURE SOCIAL WORKERS' PROFESSIONAL COMPETENCE.....	135
Levus N.I. PEDAGOGICAL COMMUNICATION MODELS DEPENDING ON THE LEVEL OF TEACHERS' EMOTIONAL BURNOUT.....	141
Lopuha H.V., Mykhailenko Yu.M., Reshetylova V.M. RESEARCH OF SEPARATE PSYCHOMOTOR INDICATORS OF THE ATHLETES WHO ARE ENGAGED IN CHEERLEADING, ART AND AESTHETIC GYMNASTICS.....	147

Pohribna A.O., Yatsenko O.A. COMMUNICATIVE COMPETENCE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF CORRECTIONAL TEACHERS.....	151
Predko V.V. DEVELOPMENT OF HARDINESS OF PERSONALITY AS THE BASIC PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF EFFECTIVE EDUCATIONAL PROCESS.....	157
Skrypnyk T.V., Martynchuk O.B. ALGORITHM OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS.....	163
Chaika I.V. MODEL OF INFLUENCE OF FAMILY RELATIONSHIPS ON SELF-ACTUALIZATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS.....	169
Chobanian A.V., Kolyshkina A.P. SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF STUDY SOCIAL READINESS FOR LEARNING IN SCHOOL OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL DEVELOPMENTAL DISORDERS.....	177
LEGAL PSYCHOLOGY; POLITICAL PSYCHOLOGY	
Aleksieienko N.V. INTERRELATIONSHIPS BETWEEN PSYCHOLOGICAL READINESS FOR INNOVATION AND DECISION-MAKING FACTORS IN POLICE OFFICERS: A GENDER PERSPECTIVE.....	183
INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	196

УДК 376:373.3.015]-056:159.922.7
DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.2/29>

Скрипник Т.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Мартинчук О.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

АЛГОРИТМ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Статтю присвячено такому актуальному для українських освітян питанню, як визначення послідовних практичних кроків, які треба здійснювати учасникам команди супроводу задля: 1) налагодження якісного освітнього процесу; 2) максимального розвитку соціальних, розумових і фізичних здібностей учнів з особливими освітніми потребами; 3) сприяння участі учнів з особливими освітніми потребами в соціальній взаємодії та освітній діяльності. Алгоритм психолого-педагогічного супроводу учнів з особливими освітніми потребами має ґрунтуватися на засадах командної роботи і реалізовуватися в чітких послідовних кроках, які передбачають відповідальну позицію учасників команди супроводу та їхню компетентність щодо створення інклюзивного освітнього простору та застосування інклюзивних технологій. Схема послідовних дій команди супроводу охоплює такі етапи: визначення складу команди супроводу та підготовка до першої зустрічі; зустріч учасників команди супроводу, на якій відбувається формулювання довго- та короткотривалих SMART-цілей щодо розвитку учня з ООП і планування узгоджених дій щодо досягнення цих цілей; колегіальне розроблення індивідуальної програми розвитку, що має набувати дієвого, а не бюрократичного формату; реалізація процесу досягнення цілей та моніторинг динаміки успіху з подальшим коригуванням цілей. Наводиться приклад реалізованої нами програми підвищення компетентності вчителів початкових класів з інклюзивною формою навчання, що здійснювалася переважно у форматі неперервного експертного коучингу і сприяла суттєвому прогресу в оволодінні учасниками команд супроводу інклюзивними технологіями і здатністю працювати в режимі командної взаємодії. Здійснення міждисциплінарною командою супроводу цілеспрямованого й послідовного супроводу учня з особливими потребами уможливорює налагодження розвивального середовища для усіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: алгоритм командного супроводу, особливі освітні потреби, ресурси середовища, SMART-цілі.

Постановка проблеми. Розроблення методично обґрунтованого алгоритму психолого-педагогічного супроводу учнів з особливими освітніми потребами (далі – ООП) є нагальним завданням на теренах української освітньої діяльності тому, що нормативно-правова база, незважаючи на тривалий час впровадження інклюзивного навчання, лишається суперечливою і не містить практико орієнтованих порад і вимог. Так, наприклад, Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної та дошкільної освіти [1] не містить чіткого плану діяльності цієї команди, натомість щодо організації роботи Команди супроводу подано: 1) формальні моменти, пов'язані з

засіданнями учасників Команди, яке має проводитися не менше 3 разів протягом навчального року (хто є головою засідання; формат прийняття рішень і їх оформлення протоколом і хто призначається секретарем засідання); 2) формальні моменти, що стосуються розроблення індивідуальної програми розвитку (ІПР), інших документів, визначення способів адаптації освітнього середовища, можливості звернення до фахівців інклюзивно-ресурсного центру по методичну допомогу тощо. Суперечливий характер документа виявляється, наприклад, у невідповідності визначення про склад команди супроводу, до якого начебто входять батьки дитини з ООП, подальшому змісту документа, де, по-перше, сформульовано, що робота команди супроводу

здійснюється в межах основного робочого часу працівників (тобто не передбачено, щоб батьки або фахівці з інших центрів й установ продовжували відпрацьовувати необхідні для учня уміння та досягати актуальні для нього цілі), а по-друге, йдеться про те, що команда супроводу погоджує з батьками індивідуальну програму розвитку (отже, батьки не беруть участі в розробленні цієї програми, а тільки підписують її). Загалом можна стверджувати, що цей документ у жодному пункті не дає чітких орієнтирів, що треба робити команді супроводу, в якій послідовності і як саме це робити. В інших законодавчих документах, нормативно-правових актах, інструктивно-методичних рекомендаціях також не зустрічаємо необхідної конкретики щодо продуманого і спланованого алгоритму діяльності команди супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результатом аналізу успішної практики інклюзивних занять встановлено, що вчителі повинні мати відповідну компетентність, яка охоплює здатність: 1) адаптувати фізичне середовище, 2) розробляти програму та методи здійснення освітньої діяльності відповідно до різних особливих потреб дітей; 2) впроваджувати технології ефективного керування класом [7]; 3) мати здатність працювати в команді [6], розробленні індивідуальних освітніх планів, критичному їх аналізу та вдосконаленні [8], розробці та реалізації таких стратегій успішного інклюзивного навчання, як впровадження універсального дизайну [5].

З опорою на успішну міжнародну практику і власний досвід українські фахівці (Н. Заєркова, С. Литовченко, Ю. Найда, Н. Софій та ін.) розробляють та публікують вагомні методичні матеріали, спрямовані на підтримку педагогічних колективів, які реалізують інклюзивне навчання. Водночас за сприяння Всеукраїнського фонду «Крок за кроком», дитячого фонду ООН (Unicef), Міністерства освіти та науки України та інших установ та організацій було впроваджено численні навчальні програми, спрямовані на підвищення фахового рівня педагогів у контексті реалізації освітнього процесу для осіб з ООП. При цьому наукове дослідження О. Мартинчук [2] засвідчило суттєво недостатній рівень мотивації педагогів щодо впровадження інклюзивного навчання та їхньої компетентності, що охоплює як світоглядні, так і професійні аспекти: повага до різноманіття учнів; планування, організація і надання індивідуальної допомоги; здатність створювати інклюзивне освітнє середовище, діяти у форматі командної взаємодії тощо.

Таким чином, незважаючи на позитивні зрушення в Україні у плані організації та впровадження інклюзивного навчання, нагальним питанням постає розроблення чіткого плану діяльності фахівців, які здійснюють супровід учнів з ООП у закладах освіти. Особливо відповідальною є така діяльність у початковій школі, коли закладаються основи навчальної діяльності та підґрунтя для подальшого навчання і розвитку.

Постановка завдання. Ціль статті – визначити алгоритм ефективного психолого-педагогічного супроводу учнів молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, що базується на моделі міждисциплінарної командної співпраці і передбачає збільшення участі учня з ООП у соціальній взаємодії та освітній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність педагогів закладів освіти в контексті впровадження інклюзивного навчання має різні моделі співпраці, усвідомлення яких дає змогу правильно налаштувати спосіб взаємодії між усіма суб'єктами діяльності. Найбільш відомими є такі моделі співпраці, як мультидисциплінарна та міждисциплінарна.

Мультидисциплінарна модель характеризується відсутністю координатора та ізольованою працею фахівців. Ця модель спостерігається як найбільш типова в українських закладах освіти, коли, наприклад, асистент вчителя не знає змісту і перебігу уроку (бо вчитель не вважає за потрібне співпрацювати ним щодо цього); психолог не знає, що робить на своєму занятті вчитель-логопед, а вчитель-логопед не цікавиться, наприклад, актуальними проблемами, з якими стикаються вчитель та асистент вчителя під час навчальної діяльності, водночас батьки не долучені до повноцінної участі в освітньому процесі.

Натомість освітні системи, де вже десятиріччями здійснюється успішна практика інклюзивного навчання, характеризуються продуманою діяльністю фахівців; колегіально (на спільних обговореннях) відбувається визначення змісту цієї діяльності та розподіл зусиль між учасниками освітнього процесу, в який залучено дитину з особливими освітніми потребами; об'єднувальним началом такої узгодженої співпраці стає координатор, який є безпосереднім учасником процесу супроводу, має лідерські якості й компетентність щодо організації дієвої підтримки осіб з ООП. Продуманий і в усіх деталях узгоджений з учасниками режим командної взаємодії називають міждисциплінарним. Такий формат взаємодії є необхідним у ситуації впровадження психолого-

педагогічного супроводу, якому притаманні риси невизначеності, непередбачуваності, можливої наявності проблем різного рівня і різного ступеня складності. Тому, на нашу думку, узгоджена робота міждисциплінарної команди супроводу є найголовнішою умовою психолого-педагогічного супроводу учня з ООП у закладі освіти.

Можливість здійснювати справжній командний супровід розпочинається з визначення складу команди супроводу. І вже з цього першого кроку, за нашим досвідом, важливо діяти не формально, а з урахуванням контексту наявної ситуації, тому що склад команди для учнів із різними особливими освітніми потребами може бути різним. Так, якщо певний учень з ООП має такі функціональні обмеження (що виявляються в межах освітньої діяльності), як недостатня уважність і складнощі самоорганізації, то до складу команди супроводу можуть увійти: батьки, вчитель, асистент вчителя, вчитель-дефектолог й інструктор із фізкультури (або консультант із фізичного виховання), який підбере комплекс вправ, спрямованих на підвищення рівня фізичної мобільності, включеності, витривалості цього учня. Якщо учень має якісь фізичні обмеження, наприклад, щодо зору або опорно-рухового апарату, педагоги мають обов'язково отримати консультацію від експертів із цих функціональних порушень, які зможуть і надалі надавати поради за необхідності. При цьому інколи досить просто виконувати ці поради експертів, поширюючи їх на діяльність усіх педагогів, які взаємодіють із цими учнями, та їхніх батьків.

Принципова важливість згуртованої роботи команди супроводу постає особливо гостро, коли до освітньої діяльності долучаються учні з такими загальними порушеннями розвитку, як розлади аутистичного спектра або синдром дефіциту уваги та гіперактивність, тобто ті, на які найбільше скаржаться педагоги, часто відчуваючи безпорадність щодо здатності впливати на поведінку учнів і залучати їх до повноцінного освітнього процесу. У цьому разі команда супроводу має обов'язково охоплювати батьків цих учнів, усіх учасників освітнього процесу, хто взаємодіє з цими учнями, експертів із питань навчання і розвитку учнів цих категорій, а також тих фахівців за межами закладу освіти, заняття яких відвідують ці учні. Узгодженість комплексного впливу на стан розвитку учнів із загальними порушеннями розвитку особливо важлива для того, щоб суттєво підвищити їхні адаптивні можливості (що неможливо зробити в окремих кабінетах у межах корекційно-розвиткових занять), а також тому,

що ті чи інші уміння вони по-справжньому засвоюють і починають застосовувати в нових обставинах, якщо певні методи впливу і вимоги стають обов'язковими компонентами у взаємодії з ними усіх дорослих (фахівців і батьків), які опікуються їхнім навчанням і розвитком.

Визначення складу потенційних учасників команди супроводу має закінчуватися обиранням координатора. За нашим досвідом, функції координатора доречно розподіляти між кількома учасниками команди супроводу, так, наприклад, організаційну функцію (визначення часу і місця для засідання, спонукання до виконання певних завдань, відслідковування черговості дій команди супроводу) може виконувати завуч закладу освіти, тоді як функцію внутрішньої комунікації команди супроводу (узгодження різних моментів, передача щоденника комунікації команди супроводу, в якому кожен з учасників команди має фіксувати важливу інформацію щодо розвитку учня) може здійснювати асистент вчителя, психолог або мама учня (залежно від їхніх особистісних характеристик і можливостей).

Після визначення учасників команди супроводу учнів з ООП узгодженість дій фахівців і батьків на кожному етапі має охоплює передусім такі позиції:

1) оцінка стану розвитку учня всіма учасниками команди супроводу: кожен оцінює за тими параметрами, в яких він компетентний (батьки – щодо соціально-побутової сфери та проявів дитини в різних ситуаціях життєдіяльності). У цій оцінці важливим є з'ясування сильних аспектів розвитку учня, його обмежень і потреб. У цьому контексті необхідно зазначити, що потреби треба формулювати як завдання розвитку дитини, а не як педагогічні підходи та методи, як це часто, на жаль, можна зустріти у висновках фахівців інклюзивно-ресурсних центрів або в індивідуальних програмах розвитку (негативні приклади: потреба в асистенті учня, або в заняттях із логопедом, або в індивідуальній програмі розвитку тощо);

2) систематизація даних щодо учня з метою виявлення її актуальних потреб (правильні приклади сформульованих потреб: зниження рівня стресогенності середовища для цього учня; підвищення його адаптивних можливостей; розвиток здатності до спілкування з однолітками; розвиток мовленнєвих навичок; формування пізнавальної активності; становлення самостійності тощо); формулювання першочергових цілей (SMART-цілей) в освітньому процесі і цілісному розвитку. Розроблення актуальних для учня цілей має

спиратися на принципи цілепокладання SMART (аббревіатура від англ.: Specific – конкретні; Measurable – вимірювані; Achievable – досяжні; Result-oriented – орієнтовані на результат, Time-related – визначені в часі). Структура цілі має містити відповіді на питання: де (в якій ситуації), з ким, що саме учень буде робити, як швидко почне це робити, як часто, рівень підтримки і хто буде слідкувати за результатом. Зарубіжними фахівцями напрацьовано критерії, за якими можна визначити, яким цілям надавати пріоритет. Серед цих критеріїв (за принципом першочерговості): безпека особи і безпека навколишніх людей (якщо учень кусає себе/інших, б'є, б'ється головою тощо); соціальна значущість цілей (імітація, функціональна комунікація, ігрові навички, взаємодія з іншими); спрямованість на становлення самостійності дитини (поступова незалежність від допомоги дорослої людини в здійсненні продуктивної діяльності); опрацювання того, що є передумовою для формування інших функцій та процесів і відкриває нові можливості для дитини. З огляду на те, що учень протягом дня перебуває у взаємодії з різними людьми, відповідальність за виконання цілей лягає на кожного з них. На зустрічі під час постановки цілей учасники команди супроводу визначають, скільки разів і за яких умов кожен із них буде працювати над виконанням цих спільних цілей. За нашим досвідом, це серцевина успішної роботи щодо супроводу учня молодших класів з ООП в освітньому просторі;

3) розроблення індивідуальної програми розвитку (ІПР) учня. За умови наявності вкрай невдалого українського формату бланку ІПР команді супроводу треба продумати, де саме і як саме вони будуть зазначати дуже важливі моменти, завдяки яким цей документ перетвориться з бюрократичного папірця (який невідомо ким складається і потім знаходиться в кабінеті директора, виключно для звітності) на дороговказ для діяльності команди супроводу, своєрідний сценарій і фіксатор динаміки успіху учня. Так, наприклад, у Додатку до ІПР можна прописати визначені командою супроводу 2-3 найактуальніші SMART-цілі на рік, до кожної з них зазначити кілька короткотривалих цілей (як етапів досягнення цілей), а також те, хто саме з команди (чи усі учасники) супроводу узгоджено буде (будуть) працювати над досягненням цих цілей, хто з команди є найбільш компетентним щодо, скажімо, цілі з соціально-емоційного, пізнавального, комунікативного, фізичного розвитку, питань поведінки, щоб цей фахівець вибудував логіку досягнення цілі і надав

поради іншим, що їм робити в цьому контексті заради успіху учня. Саме відповідно до поставлених цілей має визначатися і зміст корекційно-розвиткових стратегій, які реалізують на заняттях з учнем психолог, вчитель-логопед, вчитель-дефектолог, фахівці за межами закладу освіти. Дуже важливо зазначити, над чим безпосередньо працюють ці фахівці, причому таким чином, щоб було очевидно, як від заняття до заняття змінюються зміст занять, характер взаємодії з учнем і як розкриваються його можливості;

4) впровадження міждисциплінарного командного супроводу учня з урахуванням визначених цілей та поставлених завдань його розвитку. Варто розуміти, що процес супроводу має бути технологічним, з продуманою і визначеною відповідно до унікальної ситуації розвитку кожного учня з ООП системою підходів, методів та засобів, що уможливають впровадження дієвої психолого-педагогічної підтримки для нього;

5) створення умов в освітньому просторі для оптимального освітнього процесу учня, з огляду на його особливі освітні потреби. Тут йдеться про використання предметно-просторових, організаційно-сміслових та соціально-психологічних ресурсів [4];

6) застосування учасниками команди супроводу інклюзивних технологій: «Класний менеджмент», 6 моделей «Спільного викладання (co-teaching)», «Диференційне викладання», навчання з опорою на теорію множинного інтелекту та ін.;

7) здійснення моніторингу як неперервного відстеження динаміки успішного розвитку учня з подальшим коригуванням (і визначенням нових) цілей та умов навчання і розвитку.

Проведене нами дослідження [9], спрямоване на підвищення рівня компетентності команд супроводу щодо впровадження цілеспрямованої та послідовної підтримки учнів молодших класів із розладами аутистичного спектра (РАС), виявило, що найбільш значущими для педагогів позитивні зрушення (за самозвітами) стосувалися: а) уміння вибудовувати продуктивні стосунки з родинами учнів із РАС; б) здатності формулювати SMART-цілі; в) уміння створювати привабливе, стимулююче і розвивальне для усіх учнів середовище; г) появи здатності залучати однокласників до активної взаємодії з учнями з РАС та ін. Успіх проведеного навчання педагогів можна пояснити вдало підібраним форматом активного навчання, що складався із соціально-психологічного тренінгу з опорою на модель ефективного керування командою (Річард Хакман), а також подальшим

неперервним експертним коучингом, що здійснювався без відриву від професійної діяльності команди супроводу [3].

Здійснений педагогічний експеримент виявив значні переваги міждисциплінарного підходу порівняно з мультидисциплінарним. Налагоджене узгоджене співробітництво, з одного боку, фахівців, а з іншого – фахівців і батьків, уможливило створення спільного розвивального поля, сприятливого для послідовного цілісного розвитку учнів з ООП. Отриманий досвід групової взаємодії на кожному етапі розбудови, реалізації та моніторингу процесу супроводу, зосередження на актуальних SMART-цілях розвитку учнів і визначення ролі кожного з учасників команди супроводу в досягненні цих цілей, – все це позначилося на становленні професійної майстерності фахівців, здатних створювати сучасне освітнє середовище, яке відповідає викликам часу, сприяє розкриттю ресурсів учнів з ООП та відкриває перспективу їхнього подальшого розвитку.

Висновки. Організація і підтримання продуктивного освітнього процесу для учнів молодшого шкільного віку з ООП висуває особливі

вимоги до педагогів закладів загальної середньої освіти щодо необхідності постійно підвищувати рівень власної компетентності та майстерності, краще бачити власні сильні сторони і визначити ті моменти, які треба вдосконалити. Здійснені нами методичні узагальнення, що стосуються досягнення узгодженості в роботі міждисциплінарної команди супроводу учнів з ООП та алгоритму здійснення ними супроводу, уможливають налагодження якісного освітнього процесу, який сприяє розвитку усіх його учасників і приносить задоволення. Творча послідовна співпраця всіх фахівців, які опікуються дитиною, та батьків забезпечує послідовний розвиток учнів з ООП, становлення їхньої соціальної адаптації та формування передумов для відповідного і безперешкодного навчання в освітньому просторі.

Подальшими перспективами дослідження ми вважаємо визначення стандартних вимог до реалізації процесу психолого-педагогічного супроводу учнів з особливими освітніми потребами та розроблення методичних рекомендацій для учасників команд супроводу учнів з особливими освітніми потребами.

Список літератури:

1. Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти. Наказ МОН № 609 від 08.06.2018 р.
2. Мартинчук О.В. Актуалізація проблеми підготовки фахівців в галузі спеціальної освіти до діяльності в інклюзивному освітньому просторі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2019. Вип. 36. С. 74–83.
3. Скрипник Т.В., Бірюкова К.Д. Неперервний експертний коучинг для підвищення компетентності учасників інклюзивного процесу в закладах освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки)*. 2020. № 62 (1). С. 23–29.
4. Скрипник Т.В. Підготовка освітнього середовища в інклюзивному процесу в закладах загальної середньої освіти. *Освітологічний дискурс*. 2020. № 28 (1). С. 118–130.
5. Al-Azawei, A., Parslow, P., & Lundqvist K. The effect of universal design for learning (UDL) application on e-learning acceptance: A structural equation model. *International Journal of Inclusive Education*. 2017. № 21 (8). С. 54–87.
6. Bhroin Ó.N., King F., Prunty A. Teachers' knowledge and practice relating to the individual education plan and learning outcomes for pupils with special educational needs. *Reach: Journal of Special Needs Education in Ireland*, 2016. № 29 (2). P. 78–90.
7. Capp, M.J. The effectiveness of universal design for learning: a meta-analysis of literature between 2013 and 2016. *International Journal of Inclusive Education*. 2017. № 21 (8). P. 791–807.
8. İlik, Ş.Ş., & Sarı, H. The training program for individualized education programs (IEPs): Its effect on how inclusive education teachers perceive their competencies in devising IEPs. *Educational Sciences: Theory & Practice*. 2017. № 17. P. 1547–1572.
9. Martynchuk O., Skrypnyk T., Naida J., Sofiy N. Ways to increase the inclusive competence of pedagogical staff of special needs support team. *Society Integration Education. Pedagogika*. 2020. № 138 (2). С. 193-208.

Skrypnyk T.V., Martynchuk O.B. ALGORITHM OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article is devoted to such a topical issue for Ukrainian teachers as the definition of sequential practical steps that must be taken by the members of the IEP team for: 1) establishing a high-quality educational process; 2) the maximum development of the social, mental and physical abilities of students with special educational needs; 3) facilitating the participation of students with special educational needs in educational activities and social life. The algorithm of psychological and pedagogical support for students with special educational needs should be based on the principles of teamwork and be implemented in clear sequential steps that provide for the responsible position of the IEP team members and their competence in creating an inclusive educational environment and the use of inclusive technologies. The sequence of actions of the IEP team covers such stages as: determination of the composition of the team and preparation for the first meeting; a meeting of the IEP team members, at which the formulation of annual goals and short-term instructional objectives for the development of a student with special educational needs takes place and the planning of coordinated actions to achieve these goals; collegial development of an individual educational plan that should be effective rather than bureaucratic; implementation of the process of achieving goals and monitoring the dynamics of success with the subsequent adjustment of goals. We give an example of a program to improve the competence of primary school teachers with an inclusive form of education, which we implemented during the year. This program was implemented with the support of available expert coaching. The result of this program was significant progress in the acquisition of inclusive technologies by the members of the escort teams and the ability to work in a team interaction mode. The implementation by a multidisciplinary IEP team of a targeted and consistent accompaniment of a student with special needs makes the establishment of a developing environment for all participants in the educational process.

Key words: *algorithm of team support, special educational needs, environmental resources, SMART goals.*

Відомості про авторів

Алексєєнко Н.В. – старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Батечко Д.П. – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Бессараба О.Ю. – аспірант кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Вавілова А.С. – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри практичної психології Київського університету імені Бориса Грінченка

Василенко І.А. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та диференціальної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Губеладзе І.Г. – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України

Дроздов О.Ю. – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М.А. Скока Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Клочко А.О. – кандидат педагогічних наук, доцент, науковий співробітник Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

Козирод В.А. – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Колишкіна А.П. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної і початкової освіти Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Комар Т.О. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Кочубинська Т.М. – аспірант кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Лапіна М.Д. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Левицька Л.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Хмельницький інститут соціальних технологій

Левус Н.І. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка

Леонова І.М. – кандидат психологічних наук, докторант факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Лопуга Г.В. – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Лящ О.П. – доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Мартинчук О.В. – докторка педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка

Михайленко Ю.М. – старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання Придніпровської державної академії фізичної культури та спорту

Паловскі Ю.О. – аспірантка кафедри психодіагностики та клінічної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Панченко В.О. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології Навчально-наукового інституту психології та соціальної роботи Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Петяк О.В. – доктор філософії в галузі психології, старший викладач кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету

Погрібна А.О. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Предко В.В. – доктор філософії в галузі психології, науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи

Решетилова В.М. – старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання Придніпровської державної академії фізичної культури та спорту

Садова М.А. – доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, соціальної роботи та педагогіки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Сеньків Х.Т. – магістр факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка

Скрипник Т.В. – докторка психологічних наук, старший науковий співробітник, професорка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка

Степаненко Л.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Субашкевич І.Р. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи Львівського національного університету імені Івана Франка

Ткаченко О.А. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та вікової психології Криворізького державного педагогічного університету

Цьомик Х.Б. – аспірантка кафедри теоретичної та консультативної психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Чайка Г.В. – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології особистості Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

Чайка І.В. – аспірантка кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Чобанян А.В. – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Ярмольчик М.О. – аспірантка кафедри авіаційної психології Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету

Яценко О.А. – магістрантка I курсу факультету гуманітарної та економічної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Психологія

Том 32 (71) № 2 2021

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,52. Ум. друк. арк. 23,01. Зам. № 0621/230
Підписано до друку 23.04.2021. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.